

PŘÍMÉ ZAHRANIČNÍ INVESTICE V ČESKÉ EKONOMICE: RIZIKA DUALITY A ROLE TRHU PRÁCE

Eva Zamrazilová, Komerční banka, a.s., Praha*

Úvod

Výraznou roli v českém transformačním procesu, resp. vytvoření standardní tržní ekonomiky sehrál příliv přímých zahraničních investic (PZI). Ačkoli jsou přínosy přímých zahraničních investic obecně jen obtížně kvantifikovatelné, resp. verifikovatelné, panuje v české ekonomické obci celkem obecný konsenzus ohledně toho, že do značné míry stojí za vysokou dynamikou českého průmyslu, zlepšující se výkonností českého exportu i celkově dobrou kondicí české ekonomiky.

Masivní příliv přímých investic ale může mít pro ekonomiku i méně příznivé důsledky. Jedním z nich je riziko vzniku duality, kdy podniky pod zahraniční kontrolou prosperují podstatně lépe než sektor domácích firem. V této souvislosti je klíčová schopnost domácích firem absorbovat moderní technologie a také navazovat kooperační vazby s progresivními podniky pod zahraniční kontrolou. Přenos technologického transferu přitom závisí do značné míry na kvalitě a pružnosti pracovní síly.

První část příspěvku bude věnována obecným souvislostem přílivu přímých investic do ČR, pozornost bude věnována také penetraci zahraničních investic v jednotlivých odvětvích české ekonomiky. Dále se budeme zabývat otázkami rozdílné výkonnosti domácích firem a podniků pod zahraniční kontrolou. Závěrečná část přinese pohled na to, zda a jak se projevují přímé investice na trhu práce s ohledem na to, že trh práce představuje důležitý kanál usnadňující, nebo naopak brzdící technologický transfer mezi podniky pod zahraniční a domácí kontrolou.

1. Příliv a penetrace PZI v české ekonomice

1.1 Základní typy PZI a motivy investorů

Základním důvodem pro přímé investování v podmínkách globalizované tržní ekonomiky je zvýšit (anebo zachovat) ziskovost a/nebo kapitálovou hodnotu firmy. Z hlediska cíle investora lze rozlišovat dva základní typy: **horizontální (nebo též trh hledající**

* Sta• vznikla s podporou grantu GAČR Růstová výkonnost a kvalitativní konkurenceschopnost české ekonomiky 402/05/2210.

– **market seeking**) investice mají hlavní cíl penetrovat na domácí trh a získat na něm určitý podíl. **Vertikální (resp. vyhledávající vyšší efektivitu – efficiency seeking)** investice přenášejí do místní ekonomiky část produkčního řetězce mateřské firmy s účelem zvýšení své konkurenceschopnosti cestou snížení výrobních nákladů. Vertikální PZI mají přitom vysokou tendenci k exportu produkce vytvořené v hostitelské zemi buď zpět do vlasti nebo na další trhy – viz např. Král (2004). Jako další typ přímých zahraničních investic jsou v literatuře označovány investice vyhledávající přírodní zdroje (resource-seeking), s cílem získat přístup k určitému přírodnímu zdroji (viz Mandel, Tomšík, 2006) a investice získávající již vytvořená strategická aktiva (created-strategic-assets-seeking), která společně s investicí do firmy získává i technologii, značku, distribuční síť nebo výzkumná a vývojová centra (viz Unctad, 2006). Tento poslední typ investic se vyskytuje v případě PZI z rozvíjejících se ekonomik. V případě české ekonomiky, která nemá bohaté přírodní zdroje, a do níž proudí především PZI z rozvinutých zemí se proto soustředíme na dva první typy, tedy trh a efektivnost hledající investice.

Podle typu investice se potom liší hlavní důvody, z nichž se investor rozhodne pro příslušnou zemi. K hlavním **obecným faktorům přílivu PZI** patří politická a makroekonomická stabilita hostitelské země, institucionální vyspělost (vynutitelnost práva, korupce), míra regulace ekonomiky, celkový potenciál země, existence privatizačních záměrů, flexibilita pracovního práva, investiční pobídky pro investory, v neposlední řadě celková kulturní spřízněnost hostitelské země s investorskou zemí.

Investice vyhledávající vyšší efektivitu jsou podporovány geografickou blízkostí hostitelské země (malá vzdálenost podporuje exportně zaměřené investice), náklady na pracovní sílu, její kvalitou a dostupností, intenzitou regionální integrace, úrovní liberalizace zahraničního obchodu.

Trh vyhledávající investice budují pobočky v hostitelské zemi, aby snížily dopravní náklady a vyhnuly se placení cel a dalších tarifů. K faktorům podporujícím příliv horizontálně zaměřených PZI proto patří především rozsah vnitřního trhu hostitelské ekonomiky a opět geografická poloha, tentokrát v opačném smyslu – velká vzdálenost podněcuje investory k penetraci na domácí trh.

Existuje mnoho studií na téma, soustředící se na **převládající motivy investorů** v bývalém východním bloku; studie vycházejí buď z přímého dotazování nebo jsou založeny na ekonometrických postupech. Reprezentativní výčet studií, zabývajících se převážně první polovinou devadesátých let přináší Benáček (2000). Podle řady studií nevstupovaly PZI do zemí střední Evropy s motivy obecně platnými pro PZI – např. Holland a Pain (1998), pro českou ekonomiku to ukázaly práce Benáček (2000), Víšek (1999). Jako významné faktory převládaly **relativní mzdy, produktivita práce, metoda privatizace a vzdálenost od EU**. Naopak nevýznamně se projevovaly charakteristiky velikosti trhu, otevřenosti, zahraničního obchodu apod. Studie Král (2004), která již zahrnovala období masivnějšího přílivu PZI, prokázala jako hlavní determinanty přílivu investic vývoj jednotkových mzdových nákladů, vývoj vnější rovnováhy ekonomiky a systém investičních pobídek. Ukazuje se, že v průběhu uplynulých 15 let se faktory přílivu postupně mění (viz Hunya a Geishecker, 2005). V prvním stadiu transformace byly pro investory rozhodující **institucionální faktory** typu kvality

veřejného dohledu, míry korupce, postup přechodu k funkční tržní ekonomice. Z **makroekonomických faktorů** vyzdvihují tito autoři pracovní náklady, disponibilitu kvalifikované pracovní síly, produktivitu práce, výši inflace a míru zdanění. V pozdějších fázích transformace se začínají prosazovat aglomerační efekty a možnost regionální spolupráce.

V první etapě, přibližně do poloviny devadesátých let, převládaly ve středoevropských zemích **horizontální investice**, snažící se o vstup na trh hostitelské země a získání určitého podílu na tomto trhu. Ve druhé polovině devadesátých let výrazně zesílil **příliv vertikálních investic do zpracovatelského sektoru**. Současně nastal masivní příliv horizontálních investic do finančních a dalších komerčních služeb. Poslední tendencí je vstup investorů do nově liberalizovaného sektoru utilit.

V devadesátých letech byl pro rozdíly v přílivu PZI mezi Visegrádskými zeměmi rozhodující odlišný **postoj vlád k otázce privatizace státního majetku**. Rozdíly převládaly především v první polovině devadesátých let, kdy nejprogresivnější postoj zaujalo Maďarsko preferující privatizaci cestou přímých prodejů do rukou strategického zahraničního partnera. Vlády ostatních středoevropských ekonomik v první polovině devadesátých let preferovaly privatizaci cestou ponechání vlastnictví v rámci domácích subjektů.

Celkově připadala na privatizační prodeje přibližně polovina přílivu PZI do středoevropského regionu – viz Hunya a Geishecker (2005). Obecně lze očekávat, že příliv PZI do středoevropských ekonomik bude po ukončení privatizačních prodejů slábnout, částečně i proto, že zájmy investorů se posouvají dále na východní teritoria. Např. již počínaje rokem 2005 se výrazně zvýšil zájem o rumunskou a bulharskou destinaci, v souvislosti s aktuálním vstupem těchto zemí do EU.

U České republiky potvrdily téměř všechny studie podstatnou roli levných pracovních nákladů ve srovnání s ostatními adepty jakožto rozhodovacího faktoru zahraničních investorů. V české ekonomice existuje výrazná **disproporce mezi úrovní ekonomické vyspělosti** (relativní úroveň HDP na 1 obyvatele) a **relativní úrovní mezd** – viz Vintrová (2006). Tato disproporce je v rámci středoevropské čtyřky nejvyšší a jedná se o faktor, který při výběru v rámci těchto zemí (a to nejen u vertikálních investic) musel sehrát důležitou roli. Z dlouhodobého hlediska je **akcentace levných pracovních nákladů** v ČR jakožto destinaci PZI značně varovná. Koncentrace tohoto typu investic, která je obvykle spojena se středně vyspělou produkcí a vytvářející posléze odpovídající strukturu nabídkové strany ekonomiky, se může stát brzdou přechodu ke kvalitativně a technologicky nejvyspělejším výrobám. Pro českou ekonomiku se navíc nabízí **specifický zvýhodňující faktor polohy v samém centru Evropy**; tato poloha jí přitom dává i možnost být určitou základnou při penetraci zahraničních investorů na vzdálenější východoevropské destinace.

1.2 Příliv PZI do ČR v kontextu mezinárodního srovnání

Kumulativně do české ekonomiky připlynuly do konce roku 2005 přímé zahraniční investice (PZI) v hodnotě celkem 54,7 mld. USD (cca 1685 mld. CZK). Naprostá většina investorů pochází z původní EU 15, nejvýznamnějším individuálním

investorem bylo Německo s téměř čtvrtinovým podílem, následované Nizozemím (cca 17 %) – viz tabulka 2. Na počátku transformace byl příliv PZI slabý a zintenzívněl počínaje rokem 1998, zejména se změnou postoje vlády k privatizaci státního majetku a zavedením investičních pobídek (duben 1998). Mimořádně důležité byly v tomto ohledu privatizační prodeje státních podílů velkých českých bank do rukou strategických zahraničních partnerů. Příliv neprivatizačních PZI byl od poloviny devadesátých let posílen celkově masivnějším přílivem **vertikálních PZI do středoevropského regionu**.

Více než polovina z celkového přílivu směřovala do sektoru služeb, nejvýznamnější byl příliv do bankovníctví, kde souvisel právě s privatizací velkých bank. Vysoký objem investic zaznamenal i obchod, kam se soustředila aktivita mezinárodních obchodních řetězců. Přibližně 31 % investic směřovalo do zpracovatelského průmyslu, z nich asi polovina do strojírenských odvětví, s nejvyšším objemem do automobilového průmyslu. PZI do zpracovatelského průmyslu byly vzhledem k malému rozměru vnitřního trhu orientovány především exportně, PZI do služeb jsou zaměřeny především na penetraci na domácí trh.

Tabulka 1
Příliv PZI: jednotlivé roky

	1993–97	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Mld. USD	1,3	3,7	6,3	5,0	5,6	8,4	2,1	5,0	11,0
Mld. CZK	41,3	120,0	218,8	192,4	214,6	277,7	59,3	127,8	263,2
% HDP	n.a.	6,0	10,5	8,8	9,1	11,3	2,3	4,6	8,8

Pramen: ČNB, Statistika přímých zahraničních investic

Tabulka 2
Kumulativní příliv PZI, 1993–2005, teritoriální struktura (v mld. USD, %)

	Celkem	DE	NL	AT	FR	USA	UK	OST
Mld. USD	54,7	13,4	9,3	5,0	3,4	3,6	2,1	17,9
v %	100	24,4	17,0	9,1	6,3	6,6	3,8	32,8

Pramen: ČNB, Statistika přímých zahraničních investic

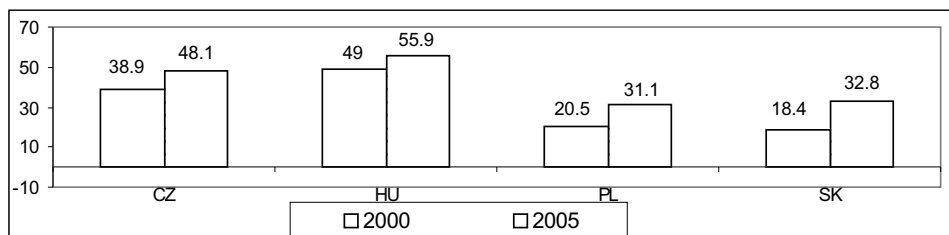
Tabulka 3 ukazuje, že v posledních letech zaujala ČR v přílivu PZI mezi Visegrádskými zeměmi přední pozici. Kromě roku 2003 (kdy byla hodnota vyšší v Maďarsku) byl příliv PZI na 1 obyvatele v ČR nejvyšší ze všech Visegrádských zemí. V letech 2002 a 2005 patřila ČR i první příčka v absolutní výši přílivu. Zásoba PZI ke konci roku 2005 byla (v relativním vyjádření k HDP) nejvyšší v Maďarsku, kde přesáhla 50 % HDP, česká zásoba byla druhá nejvyšší (48 % HDP). Polsko a Slovensko mají zásobu PZI podstatně nižší (obrázek 1).

Tabulka 3
Přiliv PZI, mld. USD

	ČR		Maďarsko		Polsko		Slovensko	
	mld. USD	v USD na 1 obyv.	mld. USD	v USD na 1 obyv.	mld. USD	v USD na 1 obyv.	mld. USD	v USD na 1 obyv.
1999	6,3	614	3,3	323	7,3	188	0,4	74
2000	5	486	2,8	271	9,3	242	2,1	389
2001	5,6	550	3,9	387	5,7	148	1,5	278
2002	8,5	829	3	296	4,1	107	4,1	759
2003	2	197	2,2	214	4,6	119	0,7	111
2004	5	487	4,7	461	12,9	340	1,4	259
2005	11	1074	6,6	654	7,7	201	2	370

Pramen: IMF (2006)

Obrázek 1
Zásoba PZI (v % HDP)

Pramen: UNCTAD (2006)

Analýzy UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development, jejichž výstupem je každoroční World Investment Report) srovnávají relativní význam země na globálním HDP a globálních přílivech PZI. Výsledkem srovnání je tzv. **index přílivu PZI** (inward FDI performance index – IPEI). Pokud je hodnota indexu rovna jedné, země získávají PZI v přesné proporci k jejich relativní ekonomické síle. Země s hodnotou indexu větší než jedna získávají větší množství PZI v relaci k HDP. Podle tohoto měřítko byl **přiliv PZI do ČR v posledních letech nadproporcionální** vzhledem k podílu země na globálním HDP (tabulka 4). Česká republika získává více než třikrát vyšší hodnotu PZI oproti podílu země na světovém HDP, obdobně jako Slovensko. Maďarsko má přibližně dvojnásobný podíl na světových PZI oproti svému významu na světovém HDP, zatímco polský přiliv PZI je jen o málo vyšší než by odpovídalo významu na HDP. Pro rok 2005 uvádí UNCTAD pouze hodnoty pořadí IPEI: v časovém pohledu se sice pořadí ČR zhoršuje, ale v rámci visegrádských zemí skončila na nejlepší, 32. pozici. V rámci 141 srovnávaných zemí skončilo Maďarsko na 40. pozici, Polsko na 57. příčce a Slovensko na 60. místě. Zhoršení pozice je tedy pro středoevropské země společné a souvisí se zvyšováním zájmu např. o Rumunsko (posunulo se na 24. pozici) a Bulharsko (na 9. příčce), v souvislosti se vstupem těchto zemí do EU.

Tabulka 4

Hodnoty indexů přílivu PZI a pořadí v mezinárodním srovnání

	IPEI					
	1998–2000	pořadí	2000–2002	pořadí	2002–2004	pořadí
CZ	2,665	15	3,583	10	3,070	28
HU	1,157	53	1,954	27	2,087	46
PL	1,391	42	1,179	56	1,251	75
SK	1,430	41	3,906	8	3,328	25

Pramen: Databáze UNCTAD FDI

1.3 Penetrace podniků pod zahraniční kontrolou v české ekonomice

Penetraci PZI do hostitelské ekonomiky měří souhrnným způsobem v mezinárodně srovnatelné metodice **index transnacionality**, hodnocený rovněž v rámci každoročních zpráv o investicích UNCTAD. Index transnacionality je měřen jako průměr čtyř poměrových ukazatelů (podíl PZI na hrubé tvorbě fixního kapitálu, zásoba PZI v relaci k HDP, podíl přidané hodnoty na HDP, podíl zaměstnanosti v podnicích pod zahraniční kontrolou na celkové zaměstnanosti; první ukazatel je uvažován jako průměr za poslední tři roky, ostatní tři ukazatele jsou hodnotami posledního dostupného roku). Podle UNCTAD (2006) dosáhl tento index pro ČR v roce 2003 přibližně 28 %, což ČR řadilo na devátou příčku v rámci 31 vyspělých ekonomik. Průměrný ukazatel těchto zemí se pohyboval těsně nad 10 %, nejvyšší hodnotu 64 % dosáhla Belgie. Nad 60 % se hodnoty ukazatele pohybovaly ještě v Irsku a Lucembursku, a nad 30 % v Estonsku, Nizozemí, Novém Zélandu a Slovinsku. Maďarsko a Slovensko má hodnotu obdobnou jako ČR (tedy mezi 25 a 30 %), v Polsku je penetrace zahraničních firem nižší (pod 20 %).

Údaje o významu podniků pod zahraniční kontrolou v ČR lze získat na základě různých zdrojů dat. Český statistický úřad (ČSÚ) v sektorovém třídění dle vlastnictví (v rámci národních účtů) zpracovává účet výroby (ke konci roku 2006 jsou zde poslední dostupné údaje pro sektor firem pod zahraniční kontrolou pro rok 2004). V třídění dle vlastnictví jsou také data ve statistice finančního hospodaření (publikace Revidované výsledky nefinančních podniků). Vybrané ukazatele podniků se zahraniční majetkovou účastí publikuje i Česká národní banka v rámci každoroční publikace „Přímé zahraniční investice“; ukazatele o firmách pod zahraniční kontrolou obsahuje i „Analýza vývoje ekonomiky ČR a odvětví v působnosti MPO publikovaná každoročně Ministerstvem obchodu a průmyslu (MPO). Terminologie ani reálná základna zdrojových publikací není zcela jednotná: ČNB pracuje s podniky se zahraniční majetkovou účastí, zatímco ČSÚ a MPO používají termín pod zahraniční kontrolou¹. Oba zdroje dat lze považovat za podmíněně srovnatelné s tím, že mezi podíly firem pod zahraniční kontrolou a podniky se zahraniční majetkovou účastí mohou existovat určité rozdíly. Při analýze

1 Termín **podnik pod zahraniční kontrolou** vychází z konceptu ESA 95. Rozlišujícím znakem je pro nefinanční soukromé podniky alespoň 50% účast zahraničního kapitálu na základním jmění podniku. **Podnik se zahraniční majetkovou účastí** vychází z klasifikace PZI v pojetí platební bilance a podmínkou je alespoň 10% účast na základním jmění firmy.

základních tendencí tyto rozdíly ale nejsou zásadní, vzhledem k tomu, že sama ČNB (viz ČNB 2006 c) uvádí, že z celkového počtu 3900 podniků se zahraniční majetkovou účastí je téměř 73 % vlastněno stoprocentně a dalších 20 % firem vykazuje více než padesátiprocentní podíl na základním kapitálu. V dalším textu proto budeme používat dále používat termín podniky pod zahraniční kontrolou; vzhledem k tomu, že údaje ČSÚ a MPO pracují s užší množinou podniků pod zahraniční kontrolou, může uvedený rozdíl podíly z takto specifikovaných dat mírně podhodnocovat. Výše uvedené závěry tedy platí jako spodní hranice reality.

Národní účty dávají možnost přesné kvantifikace jak se podniky pod zahraniční kontrolou podílejí na **celkové tvorbě hrubé přidané hodnoty v národním hospodářství**. Tabulka 5 uvádí podíly firem pod zahraniční kontrolou na přidané hodnotě nefinančních podniků i na celkově vytvořené hrubé přidané hodnotě v celém národním hospodářství v letech 1995 až 2005. **Význam podniků v tvorbě produkce na úrovni celého národního hospodářství během uplynulého desetiletí výrazně stoupl**. Do roku 1998 (tedy v období nízké zásoby i penetrace PZI v ekonomice) se podíl podniků pod zahraniční kontrolou pohyboval pod 10 %. Vlivem pozdějšího masivního přílivu význam firem pod zahraniční kontrolou na tvorbě produktu rostl až na 25,7 % v roce 2005. **Firmy pod zahraniční kontrolou tedy v české ekonomice vytvářejí přibližně čtvrtinu HDP**. Tento údaj dosti dobře koresponduje s indexem transnacionality publikovaným UNCTAD.

Je zjevné, že **vývoj penetrace firem pod zahraniční kontrolou odráží vývoj přílivu PZI**: období nejrazantnějšího nárůstu penetrace byly roky 1999–2002. Extrémně vysoký vzestup penetrace zaznamenal rok 2000, kdy podíl firem pod zahraniční kontrolou na hrubé přidané hodnotě nefinančních podniků stoupl o více než 8 procentních bodů, obdobně na celkové HPH v národním hospodářství. Celkově během uplynulé dekády stoupl podíl podniků pod zahraniční kontrolou na přidané hodnotě nefinančních podniků o téměř 30 procentních bodů, na celkově přidané hodnotě národního hospodářství o 20 procentních bodů.

V sektoru velkých a středních nefinančních podniků je penetrace firem pod zahraniční kontrolou podle očekávání vyšší; sektor firem pod zahraniční kontrolou v roce 2005 vytvářel již 43 % přidané hodnoty, na zaměstnanosti měl téměř třetinový podíl. Velké a střední firmy pod zahraniční kontrolou v roce 2005 zaměstnávaly 710 tis. pracovníků. Téměř dvě třetiny PZI patří velkým firmám nad 100 zaměstnanců, a proto je zde penetrace zahraničního kapitálu ještě vyšší – podíl firem pod zahraniční kontrolou dosáhl v roce 2005 48 % přidané hodnoty a 38 % zaměstnanosti. Veškeré dostupné údaje tedy ukazují na **vzrůstající penetraci firem pod zahraniční kontrolou do domácí ekonomiky a potvrzují jejich rostoucí význam a vliv**.

Tabulka 5

Podíl podniků pod zahraniční kontrolou na hrubé přidané hodnotě nefinančních podniků a celého NH (%)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Podíl na HPH nefinančních podniků	8,5	9,3	12,5	13,5	18,0	26,4	29,2	30,2	32,9	36,8	36,6
Podíl na HPH v celém NH	5,0	6,3	7,9	9,2	11,2	17,3	20,4	21,2	22,7	25,4	25,7

Pramen: ČSÚ, Národní účty

Tabulka 6

Nefinanční podniky (nad 20 zaměstnanců): podíl podniků pod zahraniční kontrolou na přidané hodnotě a zaměstnanosti (%)

	2001	2002	2003	2004	2005
Přidaná hodnota	31,2	35,7	38,5	41,5	42,8
Zaměstnanost	n.a.	24,4	26,2	28,7	31,0

Pramen: ČSÚ: Revidované výsledky nefinančních podniků (jednotlivé roky)

Toky PZI do ekonomiky nejsou rozděleny rovnoměrně, a proto i **penetrace PZI je v různých odvětvích rozdílná**, a to předznamenává celkově různorodé dopady PZI na ekonomiku. Z jednotlivých odvětví je penetrace PZI nejsilnější ve zpracovatelském průmyslu a bankovníctví. Tabulka 7 uvádí podíly podniků pod zahraniční kontrolou v průmyslu a jeho jednotlivých odvětvích na zaměstnanosti, přidané hodnotě a zisku. Ve všech zpracovatelských odvětvích podíly na přidané hodnotě převyšují podíly na zaměstnanosti, a podíly na zisku převyšují podíly na přidané hodnotě, což ukazuje na očekávaně **vyšší úroveň efektivity a produktivity**.

V sektoru velkých podniků (nad 100 zaměstnanců) podniky pod zahraniční kontrolou v roce 2005 zaměstnávaly 49 % zaměstnanců zpracovatelského průmyslu, vytvářely 63 % přidané hodnoty a 71 % zisku. V automobilovém průmyslu vytvářejí tyto firmy 94 % zisku, ve všeobecném strojírenství, elektrotechnice, optickém průmyslu, potravinářství, plastech i papírenství vytvářejí dvě třetiny a více zisku, což znovu potvrzuje jejich klíčový význam.

V maloobchodě mají v rámci velkých podniků nad 100 zaměstnanců nadnárodní podniky 80% podíl na tržbách. Velké podniky mají v rámci celého maloobchodu podíl na trhu cca 43 %; v celém **maloobchodě je tedy podíl nadnárodních firem přibližně třetinový**. Relativně nízká je penetrace PZI ve stavebnictví, kde se podniky pod zahraniční kontrolou podílejí 18 % na zaměstnanosti a 23 % na výkonech.

Tabulka 7

Podíly podniků pod zahraniční kontrolou na zaměstnanosti, přidané hodnotě a výsledku před zdaněním, rok 2005 (v %), podniky nad 100 zaměstnanců

	Zaměstnanost	Přidaná hodnota	Výsledek před zdaněním
Průmysl	46,2	52,4	52,3
Těžba surovin	12,6	10,9	10,2
Elektřina, plyn, voda	33,5	20,8	16,4
Zpracovatelský	48,8	62,3	70,6
Potraviny	29,5	56,6	76,5
Textil	28,7	35,6	41,7
Vláknina, papír	47,8	68,1	75,4
Chemie	41,9	50,3	53,2
Pryže, plasty	56,2	72,8	85,3
Koks, rafinerie	0	0	0
Hutnictví	37	47,4	58,1
Všeobecné strojírenství	39,1	46,2	63,8
Elektrické a optické	71,5	75,2	65,3
Dopravní prostředky	77,1	88,2	93,9

Pramen: MPO (2006)

Tabulka 8

Význam podniků pod zahraniční kontrolou v maloobchodě

	2004		2005	
	Domácí	Nadnárodní	Domácí	Nadnárodní
Počet jednotek	124	55	124	65
Počet zaměstnanců, tis. os.	37,9	60,3	35,1	70,4
Tržby, mld. Kč	81,1	192	61,2	232,6

Pramen: MPO (2006)

V sektoru finančních podniků je penetrace PZI extrémně vysoká v souvislosti s privatizací českých bank prostřednictvím prodejů státních podílů do rukou silných zahraničních strategických partnerů. V bankovníctví stejně jako v maloobchodě se jednalo o horizontální typ investic, jejichž cílem bylo prosadit se na domácím trhu. V současné době operuje v ČR 35 bank, z nichž 26 je pod zahraniční kontrolou. Podíl zahraničního kapitálu na aktivech bankovního sektoru byl ke konci roku 2005 dle údajů ČNB² 96 %, na kapitálu cca 75 % (v Polsku a Maďarsku zahraniční kapitál také dominuje, jeho podíl je však o něco nižší – 70 % a cca 65 %, na Slovensku je obdobně vysoký jako v ČR). První významná fáze příchodu zahraničních vlastníků nastala v etapě privatizace velkých bank; další významná fáze související s vlnou fúzí a převzetí dosud pokračuje. V oblasti bankovníctví zavedli zahraniční vlastníci standardní procedury (především v oblasti hodnocení rizik) a zasloužili se jak o obnovení úvěrové emise, tak o celkovou stabilizaci bankovního sektoru.

2 Viz ČNB (2006).

Tabulka 9

Komerční bankovní sektor v ČR

	31. 12. 1990	31. 12. 1995	31. 12. 2000	31. 12. 2005
Počet bank v ČR	9	55	40	35
S převážně domácí majetkovou účastí	9	32	14	9
S převážně zahraniční majetkovou účastí	0	23	26	26

Pramen: ČNB (2006)

2. Technologický transfer a rizika duality**2.1 Přímý a nepřímý technologický transfer, vytěšňující efekty**

Otázkami technologického transferu ve vztahu k vývoji technologické i ekonomické úrovně se zabývá **teorie technologické mezery** (viz Srholec, 2003). Tato teorie zdůrazňuje **technologickou absorpční schopnost** jakožto klíčový faktor vysvětlující rozdíly v dynamice hospodářského růstu. Jsou rozlišovány **tři základní kanály technologického transferu**: prostřednictvím nákupu licencí, mezinárodního obchodu a PZI. Tyto investice jsou považovány za hlavní kanál technologického transferu (viz Blomstrom a Sjöholm, 1999 nebo Srholec, 2003). Navíc představují i zdroj nedluhového financování a umožňují přístup na zahraniční trhy. Technologický transfer prostřednictvím PZI může probíhat buď **přímým nebo nepřímým kanálem**. Přímý transfer probíhá v rámci vazeb mezi zahraniční mateřskou firmou a domácí pobočkou, nepřímý transfer vzniká obecněji při **snižování technologické mezery mezi domácími a zahraničními firmami**.

Jde na jedné straně o vazby vytvářené s **domácími dodavateli (backward linkages)** a na straně druhé o vazby na **domácí odběratele**, tedy distributory a obchodní organizace (**forward linkages**). Pokud jsou domácí firmy schopny navázat produkční a/nebo obchodní vazby se zahraničními podniky dochází k postupnému **přelévání pozitivních efektů PZI** i do sektoru domácích firem. Příliv PZI v tomto případě má multiplikační efekty (zvyšováním důchodu a/nebo zaměstnanosti), v opačném případě naopak může docházet spíše k likvidaci domácích firem a k **vytěšňovacímu efektu**. Pozitivní efekty PZI na růst důchodu a zaměstnanosti jsou tedy podmíněny vytvářením vazeb mezi zahraničními a domácími firmami. Naopak nedostatek konkurenceschopných domácích dodavatelů je pro hostitelské ekonomiky podstatnou překážkou využití růstové příležitosti z přílivu PZI.

V tomto případě nastupuje jedno ze zásadních rizik, spojených s přílivem PZI, kterým je vznik **duální ekonomiky**. Dualita zjednodušeně spočívá v zaostávání domácího segmentu za segmentem firem pod zahraniční kontrolou; v ekonomice potom existuje na jedné straně prosperující sektor firem pod zahraniční kontrolou, na straně druhé slabší domácí firmy. Dualita je prohlubována neschopností domácích firem vytvářet vazby na firmy pod zahraniční kontrolou a také celkovým zesilováním konkurence spojené se vstupem progresivnějších firem pod zahraniční kontrolou na trh. Zesílení konkurence může buď povzbudit domácí firmy ke zvýšení efektivity nebo naopak může vést k zániku málo efektivních domácích firem. Nejhlubším negativním

projevem duality je právě zmíněný vytěšňující efekt – silné zahraniční firmy vytlačují slabší domácí konkurenty z trhu.

Otázkou zásadního významu je přitom technologický transfer. Poměrně podstatnou podmínkou je v oblasti přelévání technologického transferu, aby **technologická mezera** mezi podniky pod zahraniční a domácí kontrolou nebyla příliš velká (Srholec, 2003; UNCTAD, 2006). Pokud je technologická mezera příliš široká a **technologická absorpční kapacita** hostitelské ekonomiky příliš malá, technologický transfer je omezen.

BOX 1 – Technologický transfer a PZI v české ekonomice

Výsledky studií zaměřených na českou ekonomiku pro období do roku 2000 ukazovaly spíše na **vytlačující efekt**. Djankov a Hoekmann (1999) zjistili v české ekonomice statisticky významný přímý technologický transfer, neprokázali nepřímý transfer, ale naopak významný vytlačovací efekt. Obdobně Damijan a kol. (2001) prokázali stejné skutečnosti ve zpracovatelském průmyslu v tranzitivních ekonomikách (včetně ČR). Jejich odhady potvrdily, že převažující vytlačující efekt lze připsat **nedostatečné technologické absorpční schopnosti** domácích firem. Studie Kinoshita (2001) sice pro ČR prokázala existenci i nepřímého technologického transferu, ovšem pouze u českých firem zpracovatelského průmyslu s nadprůměrně vysokými výdaji na vývoj a výzkum. Nepřímý technologický transfer se nepodařilo prokázat ani v případě ostatních tranzitivních ekonomik. Jak uvádí Srholec (2003), nepřímý transfer není systematicky prokazován ani v dlouhodobých časových řadách mnoha zemí světové ekonomiky. Jedním z vysvětlení je, že nadnárodní korporace svá specifická aktiva chrání. Problémem je i obtížnost měření nepřímého technologického transferu. V každém případě ale dochází k rozporu mezi očekáváním hospodářské politiky při podpoře přílivu PZI a zájmy nadnárodních korporací.

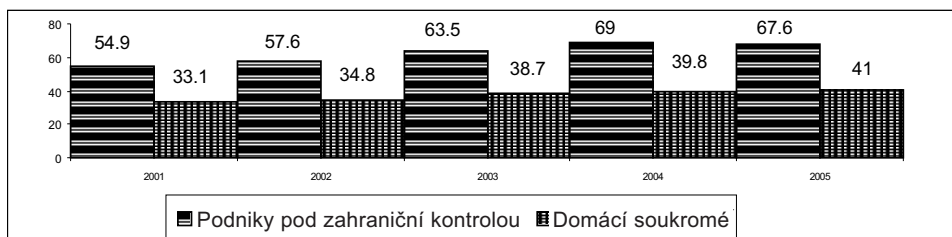
V dlouhodobějším pohledu je **úloha vědy, výzkumu a vzdělání** naprosto klíčová. Řada studií poukazuje na to (viz Benáček, 2000), že parametrem zásadního významu pro schopnost země absorbovat nové technologie a realizovat potenciální efekty plynoucí z PZI je **úroveň vzdělání a kvality pracovní síly**. Se zlepšováním technologické absorpční schopnosti se snižuje i riziko prohlubování duality. Podle analýz MPO (viz MPO, 2006) jsou v české ekonomice výsledky výzkumu a vývoje realizovány s přibližně tříletou prodlevou. Technologická absorpční schopnost české ekonomiky tedy bude značně záviset na podobě budoucí politiky na poli vzdělání, vědy a výzkumu.

2.2 Rozsah duality v české ekonomice

Zjištění vyplývající ze studií, zabývajících se problematikou technologického transferu PZI do české ekonomiky, citovaných v předchozí části dobře korespondují se značnou rozdílností v hodnotách relativních ukazatelů efektivity mezi podniky pod zahraniční a domácí kontrolou v ČR. V celém sektoru nefinančních firem sice v posledních dvou letech dochází k výraznému sblížení rentability, rozdílná úroveň přidané hodnoty na zaměstnance přetrvává (obrázek 2 a 3).

Obrázek 2

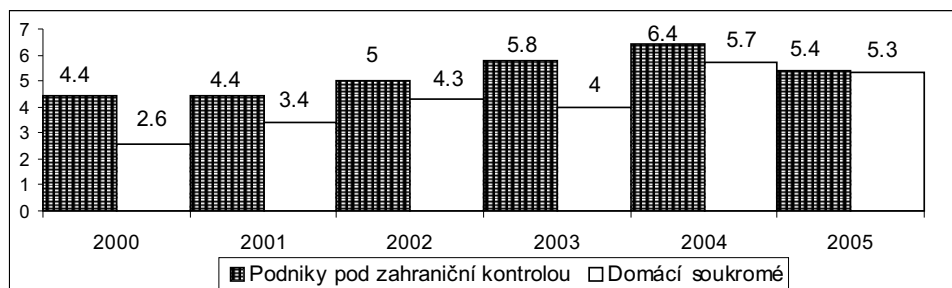
Přidaná hodnota na 1 zaměstnanec (tis. Kč/měsíc), podniky nad 20 zaměstnanců

Pramen: ČSÚ: Revidované výsledky nefinančních podniků (jednotlivé roky)

Obrázek 3

Rentabilita nákladů: podniky soukromé domácí a pod zahraniční kontrolou (velké podniky nad 100 zaměstnanců)

Pramen: ČSÚ: Revidované výsledky nefinančních podniků (jednotlivé roky)

Přidaná hodnota na 1 pracovníka je celkově v **průmyslu o polovinu vyšší u zahraničního sektoru** než u domácího soukromého. Ve zpracovatelském průmyslu je produktivita vyšší o 80 %; rozdíl se ale za posledních pět let v celém průmyslu i ve zpracovatelských odvětvích mírně snížil. U firem pod zahraniční kontrolou produktivita stoupla o 17 %, u domácích o 25 %.

V pohledu **napříč spektrem OKEČ** (tabulka 10) dosahuje dvojnásobné produktivity sektor zahraničních podniků v odvětvích chemie, vlákniny a papíru, automobilového průmyslu, pryže a plastů. Za pozornost stojí, že tato odvětví v současné době mají také nejvyšší dynamiku růstu tržeb i produkce. Celkově se produktivita domácích firem v relaci k zahraničním zhoršila pouze v potravinářském průmyslu, chemii, hutnictví, části elektrotechniky (výroba radiopřijímačů, telekomunikačních a spojových zařízení) a dopravních prostředcích (zde však vzhledem k absolutní dominanci zahraničních firem nelze vyvozovat žádné závěry).

Tabulka 10

Přidaná hodnota na 1 pracovníka firem pod zahraniční kontrolou (dom. soukr. sekt. = 100)

	2000	2005	Rozdíl v bodech
Průmysl	175,1	151,9	-14,8
Těžba surovin	135,8	77,4	-58,4
Elektřina, plyn, voda	106,7	78,5	-28,2
Zpracovatelský průmysl	191,6	179,0	-16,6
Potraviny	308,8	342,0	33,2
Textil	156,3	137,8	-18,5
Vláknina, papír	164,4	219,8	55,4
Chemie	199,4	215,5	16,1
Pryže, plasty	230,1	207,9	-22,2
Koks, rafinerie	n.a	n.a	n.a
Hutnictví	138,8	153,3	14,5
Všeobecné strojírenství	135,6	132,3	-3,3
Elektrické a optické přístroje	160,9	118,9	-42,0
<i>Kancelářské stroje a počítače</i>	<i>n.a.</i>	<i>n.a.</i>	<i>n.a.</i>
<i>Elektrické stroje a zařízení</i>	<i>167,8</i>	<i>112,6</i>	<i>-55,2</i>
<i>Radio, tel. a spojová zařízení</i>	<i>117,3</i>	<i>149,4</i>	<i>32,1</i>
<i>Zdravotnické a optické</i>	<i>225,5</i>	<i>169,8</i>	<i>-55,7</i>
Dopravní prostředky a zařízení	208,5	212,2	3,7

Pramen: MPO (2006)

Na druhé straně se výrazně sblížila produktivita u elektrických strojů a zařízení, kde od roku 2000 stoupla produktivita čistě domácích firem o 46 %, zatímco u firem pod zahraniční kontrolou prakticky stagnovala. Podobně se **cestou vyššího růstu produktivity domácích firem** značně sblížila efektivnost výroby zdravotnických a optických přístrojů. V těchto odvětvích je přibližně 70% podíl zahraničního sektoru na přidané hodnotě celého odvětví, takže vysoká **dynamika produktivity domácích firem ukazuje na přelévání pozitivních efektů**. Obdobně mají relativně vyšší dynamiku produktivity firmy ve výrobě pryže a plastů, které navazují kooperační vazby s podniky automobilového průmyslu. Je ovšem také třeba připomenout, že finanční výsledky podniků pod zahraniční kontrolou jsou zhoršovány ztrátovostí některých nových kapacit. To ovšem nesnižuje pozitivní hodnocení vysoké dynamiky produktivity práce domácích firem v uvedených odvětvích. Celkový závěr pravděpodobně nevyznívá pro prohlubování duality, ale spíše pro **postupný a odvětvově diferencovaný transfer**, resp. sblížení úrovně produktivity v domácím a zahraničním sektoru.

Učebnicový **příklad duality představuje český maloobchod**. Nadnárodní firmy jsou v průměru podstatně větší (mají více než trojnásobný počet zaměstnanců) a mají podstatně vyšší tržby na jednoho zaměstnance. I v dynamickém pohledu tržby celkové i na zaměstnance rostou, zatímco tržby domácím firmám klesají. Převaha nadnárodních podniků v porovnání s domácími vyplývá především z jejich finanční síly, vysoké produktivity a obchodních zkušeností, což se promítá do lepších obchodních podmínek s dodavateli. Velké obchodní firmy konkurují malým firmám nejen rozsáhlejším sortimentem, ale především cenovou politikou – obchodníci bojují o zákazníky téměř permanentním systémem slev a výhodných nabídek.

Proto je také v maloobchodě patrná **tendence vytěšňovacího efektu na malé obchodní firmy**. V poslední době jsou přijímána opatření, která by měla chránit menší dodavatele proti jednostranně nevýhodným podmínkám diktovaných nadnárodními řetězci a vytvořit rovnocenné podmínky. Faktem je, že český trh začíná v některých segmentech jevit známky nasycení. Podle analýz MPO (2006) je pozice českých obchodních řetězců a družstev stabilizovaná a konkurenční boj se přesouvá mezi nadnárodní řetězce (což je vidět i na tom, že z trhu začínají odcházet první velké firmy).

Tabulka 11
Vybrané ukazatele maloobchodu

	2004		2005	
	Domácí	Nadnárodní	Domácí	Nadnárodní
Průměrný počet zaměstnanců	306	1101	284	1083
Tržby na zaměstnance, mil. Kč	2,14	3,18	1,74	3,3
Obchodní marže, %	20,3	21,6	20,9	21,6

Pramen: MPO (2006)

Výše uvedený rozbor ukázal, že penetrace firem pod zahraniční kontrolou v české ekonomice je v rámci mezinárodního srovnání vysoká a stále stoupá, přičemž **nadprůměrně vysoká je v segmentu velkých firem**. Současně nejnovější údaje ukazují na to, že duální charakter české ekonomiky se dále neprohlubuje, sblížení výkonnosti domácího a zahraničního sektoru je ale jen pozvolné a odvětvově diferencované.

3. Přímé zahraniční investice a trh práce

Poslední část této stati je věnována podrobnějšímu pohledu na to, zda a jak příliv přímých zahraničních investic ovlivnil vývoj českého trhu práce; pokus o podrobnější analýzu je proveden z několika důvodů. Trh práce je klíčovou oblastí pro to, aby mohlo docházet k technologickému transferu (Srholec, 2003; Fosfuri a kol., 2001; Benáček, 2000). Odborná literatura poukazuje na to, že parametrem zásadního významu pro schopnost země absorbovat nové technologie a realizovat potenciální efekty plynoucí z PZI je **pružný trh práce a úroveň vzdělání a kvality pracovní síly**. Přenos moderních technologií a postupů, které zahraniční investoři potencionálně přinášejí, závisí silně na tom, zda je pracovní síla dostatečně kvalifikovaná, aby tyto přínosy byla schopna absorbovat a postupně přenášet ze zahraničního do domácího sektoru. V neposlední řadě je tento pohled zajímavý i proto, že o přínosech pro trh práce velmi často hovoří protagonisté investičních pobídek PZI.

PZI mohou mít na trh práce přímé a nepřímé dopady jak pozitivního tak i negativního charakteru – viz např. Hunya a Geishecker (2005). **Přímé ztráty pracovních míst** vznikají restrukturalizací, která obvykle nutně následuje po privatizaci neefektivních veřejných firem. **Přímý efekt tvorby nových pracovních míst** je spojen s investicemi na zelené louce, nicméně tento efekt je podmíněn dostatečnou zásobou kvalifikované pracovní síly.

Hlavní **nepřímé dopady** jsou spojeny s kooperačními vazbami podniků pod zahraniční kontrolou – nový investor může buď posilovat a/nebo vytvářet vazby na domácí dodavatele nebo je naopak přerušit a dát přednost komponentám z dovozu. V případě, kdy zahraniční investor naváže **kooperační vazby s domácími dodavateli**, mohou mít PZI nepřímé pozitivní efekty na tvorbu nových pracovních míst, kdy nový dodavatel rozšiřuje výrobu, případně vznikají celé nové domácí firmy. Naopak negativní nepřímé dopady vedoucí ke ztrátě pracovních míst jsou spojeny především s **přerušením původních kooperačních vazeb**, nahrazením původních domácích inputů dovozem, což vede buď k zániku původního dodavatele nebo může být tato firma donucena k propouštění. Dalším efektem, vedoucím ke ztrátě pracovních míst, je **zesílení konkurence** v oboru, která má na trh práce obdobné důsledky jako předešlý případ. PZI navíc obecně přináší **technologie na pracovní sílu méně náročné**.

Dopady na trh práce se liší především s ohledem na **typ investice** – u akvizičních investic (získání podniků v privatizaci či přímým nákupem) převažuje přímý pracovní úsporný efekt – investoři zvyšují produktivitu organizačními změnami a/nebo investicemi šetřícími práci, což vede k propouštění. U investic na zelené louce je potenciál nových pracovních míst vytvořen, nicméně zahraniční investoři obvykle mají relativně vysoké kvalifikační požadavky. Dopady na trh práce tedy mohou mít obousměrný charakter; v reálné ekonomice se samozřejmě kombinují; s různou intenzitou jednotlivých efektů v různých časových momentech.

3.1 PZI a trh práce: regionální pohled

Především protagonisté aktivní podpory zahraničních investorů argumentují, že PZI vytvářejí **nová pracovní místa v problémových regionech a přispívají ke snižování nezaměstnanosti na lokální úrovni**. K potvrzení nebo vyvrácení tohoto tvrzení lze využít analýzu dat PZI a charakteristik trhu práce v jednotlivých krajích a okresech. Tabulka 12 dokumentuje zásobu PZI v jednotlivých krajích v absolutním vyjádření i relativně na 1 pracovníka regionu. Relativní zásoba PZI se vztahuje ke konci roku 2004, což je moment, pro nějž byly v momentě zpracování statě k dispozici poslední dostupné údaje, což však zároveň ponechává dostatečný časový prostor, aby efekt investice mohl začít působit. Míra nezaměstnanosti (v metodice MPSV) je ke konci června 2006.

Podíváme-li se na příliv PZI a míru nezaměstnanosti v jednotlivých krajích, není přímá souvislost nijak zjevná. Jde ovšem o velmi hrubé třídění, které je dále třeba zjemnit na úroveň okresů. Tabulka 13 přináší pohled na 10 okresů s nejvyšší zásobou PZI na pracovníka, jejich míru nezaměstnanosti ke konci června 2006, pořadí z hlediska tohoto ukazatele v rámci všech českých okresů a meziroční změnu v míře nezaměstnanosti mezi červnem 2005 a červnem 2006. Evidentní je vliv PZI v Mladé Boleslavi, Berouně a Plzni. Na druhé straně paradoxně okresy s **mimořádně vysokou relativní zásobou PZI** jako Česká Lípa, Most Ostrava a Teplice jsou **okresy s nejvyššími mírami nezaměstnanosti v zemi**. Zkreslení úvahy by mohlo vyplývat z možnosti, že pracovníci v rámci sousedních okresů dojíždějí za prací. Potom by i okresy s nižším přílivem PZI mohly mít relativně nízkou nezaměstnanost. Zjištění, že

okresy s vysokou zásobou investic mají relativně vysokou nezaměstnanost tím ale ovlivněno není. Jistý signál zlepšení je ovšem viditelný na tom, že v případě Ostravy, Jihlavy i Mostu došlo k nadprůměrnému meziročnímu poklesu nezaměstnanosti.

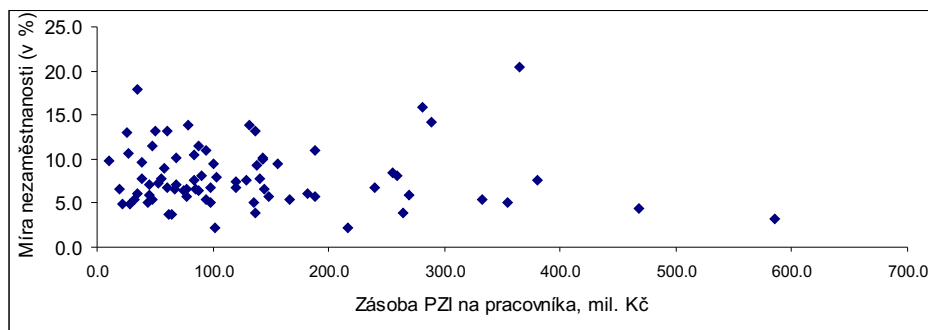
Tabulka 12
Zásoba PZI: jednotlivé kraje ČR, ke konci roku 2004

Kraj	PZI (mil. Kč)	PZI na pracovníka (tis. Kč)	Pořadí	Míra nezaměstnanosti (H1 2006)	Pořadí
Praha	598620,7	842,3	1	2,8	1
Střední Čechy	128639,5	207,1	2	5,4	2
Jižní Čechy	41475,7	125,9	10	5,5	3–4
Plzeň	47267,2	155,9	5	5,5	3–4
Karlovy Vary	15442,7	90,9	12	9	11–12
Ústí nad Labem	75838,1	174,6	4	14,2	14
Liberec	43612,6	192,0	3	7	8
Hradec Králové	25835	89,9	14	6,3	5
Pardubice	34699,3	130,8	7	6,6	6
Vysočina	33454,3	127,0	9	6,8	7
Jižní Morava	90946,9	154,3	6	8,7	10
Olomouc	33779,4	104,2	11	9	11–12
Zlín	28879,9	96,9	13	7,9	9
rightMoravskoslezský	81990,2	127,5	8	13	13

Pramen: ČNB (2006c), MPSV: Měsíční statistiky nezaměstnanosti

Slabou souvislost mezi přílivem investic do regionu a mírou nezaměstnanosti naznačuje i obrázek 4 – bodový diagram. Obdobně obrázek 5 ilustruje vývoj míry nezaměstnanosti v 10 okresech s nejvyšší zásobou PZI a v 10 okresech nejhorších v tomto ukazateli. Vývoj nezaměstnanosti v obou skupinách okresů je obdobný – v souladu s vývojem celkové míry nezaměstnanosti. Míra nezaměstnanosti v „TOP 10“ skončila v polovině roku 2006 na prakticky stejné hodnotě jakou měla průměrná míra nezaměstnanosti v okresech s nejnižším přílivem.

Obrázek 4
Míra nezaměstnanosti a zásoba PZI: ČR, jednotlivé okresy

Pramen: ČNB (2006c), MPSV: Měsíční statistiky nezaměstnanosti

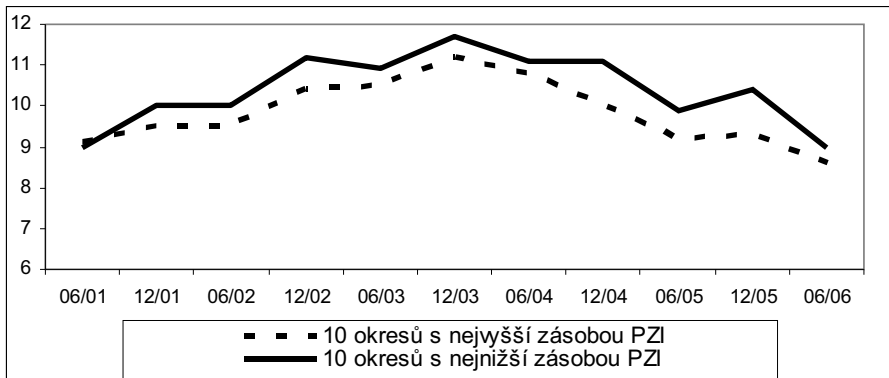
Tabulka 13

Příliv PZI a míra nezaměstnanosti: 10 okresů s nejvyšší relativní zásobou PZI

	PZI (mld. Kč)	PZI na 1 pracovníka (tis. Kč)	Míra nezaměstnanosti (v %)	Pořadí dle míry nez.	Meziroční změna míry nez. (p.b.)
Mladá Boleslav	40311,3	585,9	3,3	3	-0,7
Beroun	18312,9	468,4	4,4	8	-0,8
Česká Lípa	22072,6	380,6	7,6	43	-0,3
Most	23635	364,2	20,5	76	-1,4
Plzeň-město	32941	354,2	5,1	12	-0,8
Jihlava	19828,7	332,7	5,4	17	-1,0
Ostrava	46913,8	288,5	14,2	73	-1,0
Teplice	15935,7	281,5	15,9	74	0,7
Brno-venkov	23612,6	269,9	5,8	23	-0,8
České Budějovice	25021,7	264,2	3,9	6	-0,1

Pramen: ČNB(2006c), MPSV: Měsíční statistiky nezaměstnanosti

Obrázek 5

Míra nezaměstnanosti , v %

Pramen: ČNB (2006c), MPSV: Měsíční statistiky nezaměstnanosti

Tabulka 14 obsahuje korelační koeficienty mezi relativní zásobou PZI (relativně na 1 pracovníka), mírou nezaměstnanosti, volnými pracovními místy a změnou míry nezaměstnanosti za posledních 12 měsíců. Korelace byla propočtena jednak pro úroveň 13 krajů (s vyloučením Prahy, která je naprosto specifická) a 76 okresů.

Z tabulky je zjevné, že **souvislost mezi relativní zásobou PZI a mírou nezaměstnanosti prakticky neexistuje** jak na úrovni krajů, tak okresů. Hodnota korelačního koeficientu velmi blízká nule, se záporným znaménkem jen vyčísluje to, co ukazuje obrázek 6. Intuitivní očekávání, že regiony s vyšším přílivem PZI by se měly těšit nižší nezaměstnanosti data nepotvrzují. Obdobně je velice slabý vztah mezi zásobou PZI a vývojem nezaměstnanosti, tedy změnou v procentních bodech (od června 2005 do června 2006. K závěru ohledně slabého vlivu PZI na regionální úrovni dochází i studie Janáček (2005).

Tabulka 14

Korelační koeficienty mezi proměnnými

	Třídění – kraje	Třídění – okresy
Relativní zásoba PZI a míra nezaměstnanosti	-0,03	-0,07
Relativní zásoba PZI a volná pracovní místa	0,89	0,72
Relativní zásoba PZI a změna míry nezaměstnanosti	0,03	0,15

Pramen: ČNB (2006c), MPSV: Měsíční statistiky nezaměstnanosti

Silnější pozitivní souvislost je naopak viditelná mezi PZI a nabídkou volných pracovních míst; **regiony s vyšší zásobou PZI na pracovníka disponují rovněž vyšší nabídkou volných pracovních míst.** Při tvorbě nových pracovních příležitostí tedy PZI zřejmě skutečně sehrávají pozitivní úlohu. **Rozpor mezi tím, že investice nepůsobí na nezaměstnanost, ale působí na nabídku práce** je celkem snadno objasnitelný: i při relativně vysoké nezaměstnanosti v regionu zahraniční investoři, mající zájem nabírat nové pracovníky, často nenaleznou na trhu práce adekvátní zájemce. Technologicky progresivní firmy pod zahraniční kontrolou mají poměrně náročné kvalifikační požadavky. Na lépe kvalifikovaná (a placená) místa nemá většina uchazečů odpovídající vzdělání nebo kvalifikaci, o hůře placená místa nemají nezaměstnaní zájem díky stále relativně štědrému sociálnímu systému. Investoři proto velmi často obsazují volná místa cizinci, kteří jsou ochotni pracovat za nižší mzdy než čeští občané. Dílčí informace, které jsou k dispozici od jednotlivých investorů, hovoří o tom, že v některých případech výstavby na zelené louce nabírají podniky pod zahraniční kontrolou až polovinu zahraničních pracovníků, především z Polska a Slovenska. Paradoxně tedy finanční prostředky vynakládané na investiční pobídky pomáhají částečně řešit nezaměstnanost sousedních zemí.

Jak slabá vazba mezi PZI a nezaměstnaností, tak i pozitivní vztah mezi PZI a volnými pracovními místy ukazuje na **strukturální problémy trhu práce.** Je pravděpodobné, že pozitivní efekty (tvorba nových pracovních míst) jsou víceméně kompenzovány efekty na úsporu pracovní síly, takže celkový dopad na trh práce je víceméně neutrální. Různé efekty PZI také působily s různou intenzitou v různých časových úsecích a v jednotlivých odvětvích.

3.2 PZI a trh práce: odvětvový pohled

Tabulka 15 přináší pohled na relativní zásobu PZI na zaměstnanou osobu v jednotlivých odvětvích. Uvádí také změny v zaměstnanosti pro období 1995 až 2005 a 1998 až 2005. Časové úseky jsou voleny s ohledem na to, že počínaje rokem 1998 započal v české ekonomice intenzivnější restrukturalizační proces, částečně v důsledku masivnějšího přílivu PZI.

Obecně platí, že v prvním období masivnějšího přílivu PZI – tedy po roce 1998 vznikaly tlaky na restrukturalizaci; vliv PZI se ovšem mísí s vlivem hospodářského cyklu. Vývoj zaměstnanosti v jednotlivých odvětvích byl ovlivněn řadou faktorů a nemá smysl se pokoušet o vyčerpávající rozbor. Investoři ovlivnili zaměstnanost především v odvětvích, kam připlýnula nadprůměrná zásoba PZI na zaměstnanou osobu, resp. v odvětvích, kde byl podíl odvětví na přílivu PZI vyšší, než by odpovídalo relativnímu významu odvětví na celkové zaměstnanosti. Z odvětví služeb je **viditelný**

pozitivní vliv u nemovitostí a služeb pro podniky, kde zaměstnanost především v předchozích pěti letech rychle rostla. Zásoba PZI ve vztahu k pracovní síle je zde relativně vysoká (tabulka 15). Penetrace PZI v tomto odvětví je zhruba průměrná – v roce 2004 podniky pod zahraniční kontrolou vytvářely přibližně třetinu přidané hodnoty v rámci nefinančních podniků. Výrazný úsporný vliv na pracovní sílu měli zahraniční investoři ve finančnictví, kde byl jejich příchod spojen s vysokým poklesem zaměstnanosti.

Tabulka 15
Zásoba PZI a změny v zaměstnanosti

	Zásoba na pracovníka	Podíl na PZI (v %)	Podíl na zaměstnanosti (v %)	Změna v počtu zaměstnanců (v %)	
				1995–2005	1998–2005
Celkem	310,9	100		-8,2	-5,3
Průmysl	450,8	43,0	29,7	-10,8	-12,0
z toho					
<i>Dobývání surovin</i>	384,0	1,1	0,9	-53,6	-44,0
<i>Elektřina, plyn voda</i>	1472,6	5,8	1,2	-26,7	-26,7
Zpracovatelský	407,8	36,1	27,5	-6,6	-9,1
Stavebnictví	62,0	1,7	8,7	-30,4	-23,2
Obchod a opravy	257,3	11,7	14,1	-9,0	2,1
Doprava a telekomunikace	551,9	12,5	7,0	-4,9	-4,1
Finančnictví	2920,4	15,7	1,7	-12,3	-22,1
Nemovitosti a služby podnikům	372,8	12,4	10,3	24,3	31,8
Ostatní	n.a.	3,0	28,5	n.a.	n.a.

Pramen: ČNB: Statistika přímých zahraničních investic, ČSÚ: Národní účty

Samostatně je třeba zmínit vliv PZI v klíčovém odvětví ekonomiky – průmyslu, kde byl **dopad restrukturalizace spojený s intenzivnějším příchodem investorů** po roce 1998 velmi tvrdý. V první etapě snižování zaměstnanosti i počtu zaměstnanců v roce 1999 je zřejmý společný vliv ekonomické recese s počátky restrukturalizace – snížení počtu zaměstnanců o 165 tisíc osob v období 1998–1999 bylo výrazné. Následující hospodářské oživení tlaky na propouštění sice utlumilo, nicméně v další fázi restrukturalizace v průmyslu zesílila propouštění zaměstnanců koncem roku 2001. V letech 2002 a 2003 se počet zaměstnanců ve zpracovatelském průmyslu snížil o dalších více než 70 tisíc osob (v primárních odvětvích cca 13 tisíc).

Pokles průmyslové zaměstnanosti se po třech letech kontinuálního poklesu zastavil ve druhé polovině roku 2004, kdy již byla dokončena hlavní část restrukturalizace. V primárních odvětvích sice pokračuje snižování zaměstnanosti, ale pracovníky začal nabírat zpracovatelský průmysl. Odvětví, která jsou nositeli současného robustního růstu průmyslu proto začala zaznamenávat růst zaměstnanosti – od druhé poloviny roku 2004 se trvale zvyšuje zaměstnanost v automobilovém a elektrotechnickém průmyslu, hutnictví a výrobě plastů. V roce 2005 se zaměstnanost v automobilovém průmyslu zvýšila o 5 %, za první pololetí roku 2006 o 7,5 % – přínos nových kapacit je tedy citelný.

3.3 Bariéry trhu práce – vzdělání a institucionální faktory

Tento pozitivní efekt je ale způsoben převážně cyklickými faktory a ovlivňuje především krátkodobou nezaměstnanost. Dlouhodobá nezaměstnanost tendence k poklesu nejeví. Podíl dlouhodobé nezaměstnanosti (déle než 1 rok), který se do roku 1997 pohyboval kolem 20 % (což byla v mezinárodním měřítku příznivá hodnota), v dalších letech rychle stoupal a v současné době se pohybuje kolem 55 %. Téměř třetina nezaměstnaných je přitom bez práce již déle než dva roky a polovina z nich déle než čtyři roky. Velká část uvolněných sil pracovníků je na trhu práce neumístitelná vzhledem k nízké kvalifikaci i celkově nízké flexibilitě; silně se projevil tzv. hysterzní efekt.

Tabulka 16
Obecná a dlouhodobá míra nezaměstnanosti (v %)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Obecná	8,7	8,8	8,1	7,3	7,8	8,3	7,9
Dlouhodobá	3,1	4,1	4,2	3,7	3,8	4,2	4,2

Pramen: ČSÚ: Makroekonomické údaje

Razantní vzestup dlouhodobé nezaměstnanosti lze do značné míry připsat procesu restrukturalizace a v souladu s významem, který dáváme zahraničním investorům v tomto procesu, je s jejich působením spojen také vzestup dlouhodobé nezaměstnanosti. Teprve zahraniční investoři tedy odkryli slabá místa trhu práce, která v devadesátých letech nevyšla na povrch – český trh práce je nepružný a značná část pracovní síly nemá pro potřeby moderní tržní ekonomiky dostatek kvalifikace.

Hlavní charakteristikou dlouhodobě nezaměstnaných je nízká kvalifikace a nižší úroveň vzdělanosti. Nezaměstnaní se základním vzděláním mají vyšší míru nezaměstnanosti než osoby s vyšším vzděláním, téměř tři čtvrtiny těchto nezaměstnaných jsou bez práce déle než rok a jsou tedy nezaměstnaní dlouhodobě (viz tabulka 17). Také jejich podíl ve struktuře dlouhodobě nezaměstnaných je nadproporcionálně vyšší než by odpovídalo podílu v dospělé populaci a v celkové nezaměstnanosti – představují třetinu dlouhodobě nezaměstnaných, čtvrtinu všech nezaměstnaných a pětinu dospělé populace.

Tabulka 17
Vzdělání a nezaměstnanost (rok 2005)

Vzdělání	Míra nezaměstnanosti (v %)	Podíl dlouhodobé nezaměstnanosti (v %)
Základní	26,1	71,9
Střední bez maturity	9,4	51,9
Střední s maturitou	5,3	41,6
VŠ	2,3	33,7
Celkem	7,9	53,5

Pramen: ČSÚ

Flexibilita pracovní síly roste s rostoucí úrovní vzdělanosti a kvalifikace – nezbytnou podmínkou zvyšování flexibility trhu práce je celoživotní vzdělávání a růst kvalifikace.

A přitom podíl české populace účastníci se jakýchkoli forem vzdělání je v ČR dle analýz OECD velmi nízký (cca 29 %, ve srovnání s 43 % v EU). Paradoxně se přitom vzdělávají spíše osoby s vyšším stupněm vzdělání: zatímco nezaměstnaných s nízkou kvalifikací se vzdělává pouze 7 % (odpovídající údaj pro EU je čtyřnásobný), zatímco se dále vzdělávají více než dvě třetiny osob s vysokou kvalifikací. Nelze přitom jednoznačně určit, zda nízkokvalifikované osoby nejsou schopny nebo ochotny se dále vzdělávat, nebo zda jsou pro ně možnosti dalšího vzdělání objektivně nízké. Stejně tak je otázkou, zda jsou dlouhodobě nezaměstnaní s nižším stupněm vzdělání skutečně neumístitelní na trhu práce, či zda je jejich neumístitelnost pouze relativní vzhledem k malé pružnosti trhu práce.

Pružnost trhu práce je do značné míry určena institucionálními faktory – nastavením systému daní a sociálních dávek, existencí, resp. výší minimální mzdy, ochranou pracovníků před propouštěním. Faktor minimální mzdy je v ČR poměrně významný: rozdíl mezi minimální a průměrnou mzdou se dlouhodobě snižuje (tabulka 18).

Tabulka 18
Podíl minimální mzdy k průměrné mzdě

1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
23,4	22,7	28,4	33,4	34,1	36,3	37,0	37,5	38,2

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí

Vysoké zdanění práce (především stále **relativně vysoké zdanění nízkých mezd**) ve spojení s rostoucí minimální mzdou vzhledem k průměrné mzdě a stále vysokými náklady na ukončení pracovních poměrů (zejména na dobu neurčitou při krátkém trvání pracovního kontraktu) znevýhodňuje především najímání pracovníků s nízkou kvalifikací. Současně další institucionální faktor – relativně štědrý systém sociálních dávek – přispívá k nízké motivaci nízkopříjmových skupin hledat práci. V segmentu nízkopříjmových skupin navíc domácí pracovní síle silně konkurují **zahraniční pracovníci, kteří jsou ochotni pracovat za nižší mzdy než čeští občané**. To přispívá právě ke zmiňovanému paradoxu mezi tím, že PZI pozitivně ovlivňují nabídku volných míst, ale nemají vliv na nezaměstnanost. Přispívá k tomu i nízká regionální mobilita. Regionální rozdíly v míře nezaměstnanosti i v souladu s nabídkou a poptávkou po pracovní síle zůstávají v ČR stále vysoké, i když se již dále nezvyšují. Podle analýz ČNB, věnovaných stupni sladění ČR s eurozónou, by byl počet nezaměstnaných až o 40 % nižší, pokud by se nezaměstnaní přestěhovali za práci. Tomu brání nejen vysoká konzervativnost populace, ale také dosud nefunkční trh nájemního bydlení, kde existence regulovaného nájemného dosud vytváří značné distorze.

Závěr

Penetrace firem pod zahraniční kontrolou v české ekonomice stoupá, přičemž nadprůměrně vysoká je v jejím klíčovém segmentu – zpracovatelském průmyslu. Současně dostupná data naznačují, že duální charakter české ekonomiky se dále neprohlubuje, sblížení výkonnosti domácího a zahraničního sektoru je ale jen pozvolné a odvětvově diferencované. V současné době je proto důležitou prioritou realizace přenosu potenciálních pozitivních efektů přímých zahraničních investic do sektoru domácích firem,

což záleží především na schopnosti těchto firem aplikovat moderní technologie a navazovat kooperační vazby s firmami pod zahraniční kontrolou.

Hospodářská politika je prozatím zaměřena na plošnou podporu přílivu PZI. Jejich příliv ale směřuje do stále stejných odvětví, jejichž koncentrace již pro domácí ekonomiku může být z dlouhodobějšího pohledu nebezpečná. Tyto pobídky vytvářejí náklady veřejných financí v podobě dotací a ztráty daňových výnosů a představují prémii pro investory při generování zisku, jenž je v čím dál vyšší míře repatriován ze země. Navíc se lze domnívat, že tyto pobídky v současné době nemají pro setrvání investorů zásadní vliv.

Otázka je, zda je řešením preference pobídek pro technologicky nejnáročnější výrobu, protože zde je slabší kooperační penetrace do domácí ekonomiky a rizika duality mohou paradoxně stoupat. V každém případě by měly být vytvořeny srovnatelné podmínky pro domácí a zahraniční kapitál. Hospodářská politika by se proto kromě podpory high-tech produkce měla orientovat na podporu vazeb mezi podniky domácími a pod zahraniční kontrolou a také na rozvoj domácí inovační politiky, protože intenzita technologického transferu obecně záleží na schopnosti domácí ekonomiky absorbovat progresivní technologie.

Důležitý kanál usnadňující nebo brzdící přenos pozitivních efektů PZI představuje trh práce – kvalifikovaná a flexibilní pracovní síla má v procesu technologického transferu nezastupitelnou úlohu. Trh práce je ale v současné době jedním z hlavních slabých míst české ekonomiky a to, že český trh práce je nepružný a nezanedbatelná část pracovní síly nemá pro potřeby moderní ekonomiky dostatečné vybavení, v průběhu restrukturalizace do značné míry odkryl právě zahraniční investoři.

Zahraníční investice nová pracovní místa v současné době sice vytvářejí, z velké části je ovšem obsazují cizinci. Paradoxně tedy finanční prostředky vynakládané na investiční pobídky na tvorbu nových pracovních míst v české ekonomice pomáhají částečně řešit nezaměstnanost sousedních zemí. Nezbytnou podmínkou vyšší absorpce potenciálních pozitivních efektů PZI, především technologického transferu, je proto změna institucionálního rámce trhu práce, kde se projevuje nepříznivá kombinace relativně vysoké minimální mzdy a přímého zdanění se stále štedrým sociálním systémem. Další příčinou nízké pružnosti trhu práce je systém vzdělání, nedostatečně reagující na strukturu nově vytvářených pracovních míst i nefunkční trh nájemního bydlení, který oslabuje regionální mobilitu pracovní síly.

Literatura

- BARRELL, R.; HOLLAND, D. 2000. Foreign Direct Investment and Enterprise Restructuring in Central Europe. *Economics of Transition*. 2000, no. 2, s. 477–504.
- BENÁČEK, V. 2000. Přímé zahraniční investice v české ekonomice. *Politická ekonomie*. 2000, č. 1, s. 7–24.
- BLOMSTROM, M.; KOKKO, A. 1997. How Foreign Investment Affect Host Countries [Working Paper No. 1745]. The World Bank, 1997.
- BRADA, J.; TOMŠÍK, V. 2003. Reinvested Earnings Bias, 5% Rule and the Interpretation of the Balance of Payments – with an Application to Transition Economies [WDI Working paper No. 543]. Michigan, February 2003.
- ČNB. 2006. Statistika přímých zahraničních investic. Statistická databáze ČNB. Praha : Česká národní banka, 2006.
- ČSÚ. 2006. Finanční hospodaření. Národní účty. Praha : Český statistický úřad, 2006.
- ČSÚ. 2006(a). Průmysl České republiky. Praha : Český statistický úřad, 2006(a).

- ČSÚ. 2006(b). Časové řady. Databáze ČSÚ. Praha : Český statistický úřad, 2006 (b).
- ČSÚ. 2006(c). Zaměstnanost, nezaměstnanost. Databáze ČSÚ. Praha : Český statistický úřad, 2006(c).
- ČSÚ. 2006(d). Roční národní účty. Databáze ČSÚ. Praha : Český statistický úřad, 2006 (d).
- DAMIJAN, P. J. et al. 2001. The Role of FDI, R&D Accumulation and Trade in Transferring Technology to Transition Countries: Evidence from Firm Panel Data for Eight Transition Countries [Working Paper No. 10]. Ljubljana : Institute for Economic Research, 2001.
- DJANKOV, S.; HOEKMAN, B. 1999. Foreign Investment and Productivity Growth in Czech Enterprises [Policy Research Working Paper No. 2115]. Washington, DC : World Bank, 1999.
- FOSFURI, A. et al. 2001. Foreign Direct Investment and Spillovers through Workers' Mobility. *Journal of International Economics*. 2001, s. 205–222.
- HOLLAND, D.; PAIN, N. 1998. The Diffusion of Innovations in Central and Eastern Europe. A Study of the Determinants and Impact of FDI [Discussion Paper No. 137]. London : NIESR, 1998.
- HUNYA, G.; GEISHECKER, I. 2005. Employment Effects of Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe [Research report No. 321]. Vienna : WIIW, August 2005.
- IMF. 2006. International Financial Statistics. Washington, DC : IMF, July 2006.
- JANÁČEK, K. 2005. Zahraniční investice a český trh práce. In LOUŽEK, M. (ed). Proč skomírá evropská ekonomika [Sborník textů č. 36/2005]. Praha : CEP, 2005.
- KINOSHITA, Y. 2001. R&D and Technology Spillovers through FDI: Innovation and Absorption Capacity [Discussion Paper No. 2775]. London : CEPR, 2001.
- KRÁL, P. 2004. Identification and Measurement of Relationships Concerning Inflow of FDI: The Case of the Czech Republic [Working Paper No. 5/2004]. Praha : Czech National Bank, 2004.
- MANDEL, M.; TOMŠÍK, V. 2006. Přímé zahraniční investice a vnější rovnováha v tranzitivní ekonomice. *Politická ekonomie*. 2006, č. 6, s.723–741.
- MPO. 2006. Analýza vývoje ekonomiky ČR a odvětví v působnosti MPO za rok 2005. Praha : Ministerstvo průmyslu a obchodu, 2006.
- MPSV. 2006. Měsíční statistiky nezaměstnanosti. Databáze MPSV. Praha : Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2006.
- NEUHAUS, M. 2005. *The Impact of FDI on Economic Growth*. Heidelberg : Physica-Verlag, 2005.
- SPĚVÁČEK, V. 2005. K vývoji souhrnných ukazatelů reálného důchodu v České republice. *Statistika*. 2005, č. 3, s. 188–204.
- SPĚVÁČEK, V. 2006. Makroekonomická rovnováha české ekonomiky v letech 1995–2005. *Politická ekonomie*. 2006, č. 6, s.742–761.
- SRHOLEC, M. 2003. Přímé zahraniční investice a technologická změna. *Politická ekonomie*. 2003, č. 5, s. 695–713.
- SRHOLEC, M. 2004. *Přímé zahraniční investice v České republice*. Praha : Linde, 2004.
- UNCTAD. 2006. *World Investment Report 2006*. Washington, DC : UN, 2006.
- VINTROVÁ, R. 2006. Historické předpoklady a reálné perspektivy konvergence české ekonomiky k Evropské unii [Studie č. 7]. Praha : Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2006.
- VÍŠEK, J. A. 1999. The Determinants of FDI in the Czech Economy: The Robust Analysis Applied on Industrial Data of 1991–1997. Brussels : IES, 1999.
- ZAMRAZILOVÁ, E. 2005. Přímé zahraniční investice: faktor mimořádného významu pro českou ekonomiku. *Mezinárodní politika*. 2005, č. 5, s. 15–17.

FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN THE CZECH REPUBLIC: SELECTED MACROECONOMIC ISSUES

Eva Zamrazilová, Komerční banka, a.s., Ovocný trh 567, 568, CZ – 114 07 Praha 1
(eva_zamrazilova@kb.cz)

Abstract

The paper deals with the relationships between the inflow of FDI in the Czech economy and the Czech labour market. First part is focused on general issues related to the FDI inflows and to the analysis of the penetration of the foreign controlled companies into domestic economy. Special attendance is devoted to the scope and developments of the duality in the Czech economy, in particular in its key segment – manufacturing industry. The findings indicate gradual and differentiated diminishing of the scope of duality in the Czech manufacturing.

The necessary conditions for positive spillovers of FDI into the domestic economy have been outlined, with flexible and qualified labour force being a very important channel of the transfer of technology. Therefore the impacts of FDI on the Czech labour market have been analyzed from the regional and industrial viewpoint. Low flexibility of the Czech labour market has been one of the reasons behind still considerable scope of duality in the Czech manufacturing.

Keywords

Foreign direct investments, transfer of technology, FDI spillovers, labour market, long-term unemployment

JEL Classification

F21, F23, J60